

TÜRKİYE'DE ÇEVRE: SORUNLAR, AKTÖRLER VE YENİ ALANLAR

Barış Gençer Baykan*

Yönetici Özeti

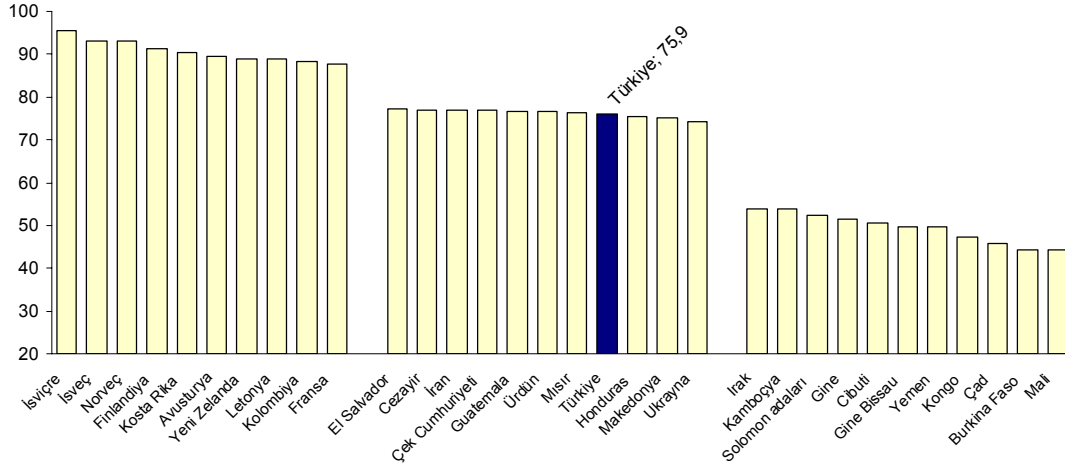
Dünya Ekonomik Forumu, Yale ve Columbia üniversiteleri tarafından hazırlanan ve 149 ülkeyi kapsayan 2008 Çevresel Performans Endeksi'ne göre Türkiye 72. sırada yer alıyor. 235 ülkenin sınıflandırıldığı Çevresel Kırılganlık Endeksi'ne göre ise 62 ülkenin bulunduğu "çok savunmasız" kategorisinde. Dünyanın ve Türkiye'nin gündeminde önemli bir yer tutan çevre olgusu çoğunlukla çevre sorunu şeklinde tezahür ediyor. Yaşanan ekolojik tahribatın ağırlığı yanında uluslararası kuruluşların, hükümetlerin, çevre sivil toplum kuruluşlarının ve yurttaşların çevre sorunlarının üstesinden gelme çabaları giderek artıyor. Çevre ve çevreciliği kendi dar alanında incelemekten ziyade toplumla ve siyasetle ilişkisi analiz edilmeli. Üzerinde daha fazla düşünülmesi ve araştırılması gereken bir kaç alanı şöyle sıralayabiliriz: Türkiye'nin "Yeşil Tarihi," Türkiye'nin "Çevreci Sivil Toplumu", Türkiye'nin "Yeşil Ekonomisi".

Dünya çevre liginde neredeyiz ?

Dünya Ekonomik Forumu'nun Geleceğin Küresel Liderleri Çevre Çalışma Grubu, Columbia Üniversitesi Yerbilimi Bilgi Merkezi ve Yale Üniversitesi Çevre Hukuku ve Politikası Merkezi'nin birlikte hazırladığı Çevresel Performans Endeksi (Environmental Performance Index) 149 ülkeyi 6 politika kategorisinde 25 göstereye göre sıralamış. Bu politikalar şunlar: Çevre Sağlığı, Hava Kirliliği, Bioçeşitlilik ve Doğal Yaşam Alanı, Doğal Kaynaklar ve İklim Değişikliği. 2008 yılı Endeksine göre 75.9 puanla 72. sırada yer alıyoruz. Şekil 1'de sıralı olarak ilk on, ortalama on ve son on ülke gösteriliyor.

* Araştırma Görevlisi, Barış Gençer Baykan, **betam**, baris.baykan@bahcesehir.edu.tr

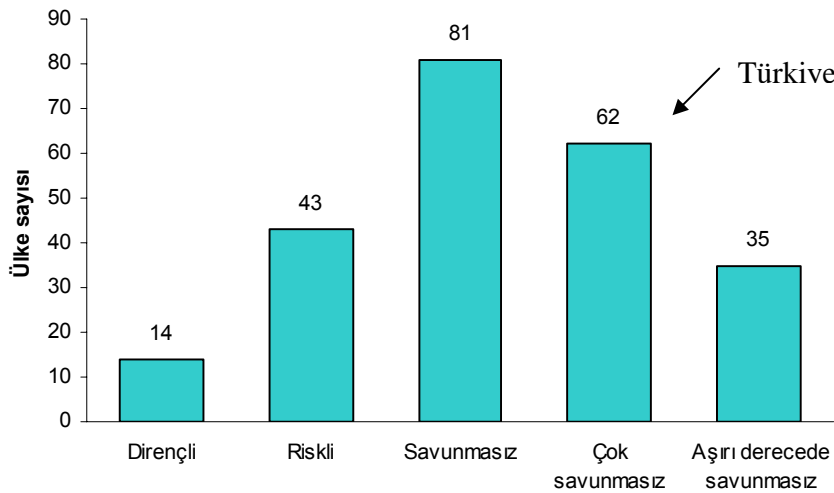
Şekil 1: Çevresel Performans Endeksi

Kaynak: <http://epi.yale.edu>

Güney Pasifik Uygulamalı Yerbilimleri Komisyonu, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve paydaşlarınca, bir ülkenin kalkınmasının üç ayağının - çevresel, ekonomik ve sosyal - sürdürülebilirliklerini ölçmek için geliştirilen Çevresel Kırılabilirlik Endeksi ise İklim Değişikliği, Bioçeşitlilik, Su, Tarım ve Balıkçılık, İnsan Sağlığı, Çölleşme ve Doğal Afetlere Maruz Kalma başlıkları altında 50 gösterge ile 235 ülkeyi sınıflandırmış. 235 ülkenin 14'ü dirençli, 43'ü riskli, 81'i savunmasız, 62'si çok savunmasız ve 35'i aşırı derecede savunmasız olarak derecelendirilmiş. Türkiye, 62 çok savunmasız ülkenin içinde yer alıyor ve çevresel kırılabilirliğin en yüksek olduğu alanlar yağışlı dönemler, sınırlar, çevresel açıklık, verim kaybı, madencilik ve çatışmalar şeklinde ifade ediliyor.

Şekil 2: Çevresel Kırılabilirlik Endeksi

Kaynak: www.vulnerabilityindex.net

Yukarıdaki endekslerden de anlaşılacağı üzere Türkiye çevre alanında kırılgan bir ülke ve ortalama bir çevre performansı sergilemekte. Bu veriler, ayrıca, küresel ekolojik dengenin ne kadar hassas olduğunu ve sadece Türkiye'nin değil, hemen hemen bütün ülkelerin değişen derecelerde çevresel sorunların tehdidi altında olduğunu gösteriyor. Ayrıca küresel sorunlara küresel işbirliği ile cevap vermemiz gerekiyor ki bunun gerekliliği küresel ısınmanın yanı sıra enerji ve gıda krizlerinin de küresel boyutta hissedilmesiyle daha iyi anlaşılır hale geldi. Doğal çevrenin ve kaynakların sürdürülebilirliği insanoğlunun yoğun çabasına ihtiyaç duyuyor.

Türkiye'nin başlıca çevre sorunları

Son yıllarda toplumların gündeminde önemli bir yer tutan çevre olgusu çoğunlukla çevre sorunu şeklinde tezahür ediyor. Sanayileşme ve plansız kentleşme, artan nüfus ile birleştiğinde ekosistem üzerinde büyük bir baskı yaratıyor. Hava, su ve toprak kirliliği artıyor. Küresel ısınmayı önlemek için karbon salımlarının sınırlandırılmasının büyük öneminin tartışıldığı bir dönemde Türkiye toplam karbondioksit salımında, 2005 yılı verilerine göre, Avrupa Birliği ülkeleriyle karşılaştırıldığında yıllık 215,9 milyon tonla yedinci sırada. Sanayi sektörü salımlarındaysa ilk sırada. Türkiye'de üretilen tehlikeli atık miktarı belirsiz ve sanayide üretilen ve kullanılan kimyasallar ve ortaya çıkan atıkların niteliği ile ilgili hiçbir envanter çalışması bulunmuyor. Su kaynakları giderek azalıyor, 20 yıl önce kişi başına 4 bin metreküp su düşerken, bugün 1400 metreküp su düşüyor. Türkiye "su yoksulu" ülkeler arasına girmiş durumda. Ülkemizde biyoçeşitlilik çeşitli şekillerde toprağın bozulması ve doğal kaynakların yok olmaya başlaması yüzünden tehdit altında. Korunan alanın tüm alanlara oranı sadece %1. Gen kaynaklarımızın bir envanterine sahip olmadığımız gibi her yıl 2 milyona yakın genetiği değiştirilmiş mısır, soya, pamuk ve kolza tohumu kaçak olarak Türkiye'ye sokuluyor. Erozyon sonucunda yılda 500 milyon ton verimli toprak kaybediliyor. Her yıl 80-100 bin dönüm orman yanarak, 5-7 bin dönüm orman ise tarla açma ve yerleşme sebebiyle yok oluyor.

Plansız kentleşme, atık sular, altyapı yokluğu, turizm ve kontrolsüz avcılık yüzünden denizler ve kıyıları kirleniyor. Termik santrallerin Türkiye'nin toplam karbondioksit salımında yüzde 20 payla üçüncü sırada yer almasına, çevre ve insan sağlığına verdiği zararlar tespit edilmesine rağmen yeni termik santraller planlanıyor. Türkiye'nin ilk nükleer santralının yapımına yönelik ihale için çalışmalar tamamlandı. Pahalı, riskli ve kirliliği olan nükleer enerji tüm dünyada yıllardır tartışılan bir çevre problemi. Atık sorunu, nükleer kazalar, nükleer silahlar, eski nesil teknoloji kullanımı ve büyük maliyetiyle anılan nükleer enerji önümüzdeki yıllarda toplumun gündemini işgal edecektir. Bir dönem kalkınmanın en önemli araçlarından biri sayılan barajların sürdürülebilirliği, olumsuz sosyo-ekonomik ve çevresel etkileri üzerinden tartışılmaktadır. Binlerce yıllık tarihi ve kültürel öğeleri barındıran Hasankeyf ve Alliano'nun baraj suları altında kalması soruna başka bir boyut ekliyor. Bergama köylülerinin siyanür ile altın çıkarılmasına karşı çıkışları ve sürdürdükleri hukuk mücadelesi 15. yılını doldurdu. Yaşam alanlarını tehlikeye atan vahşi madencilik Artvin'de, Kazdağları'nda, Uşak'ta ve daha bir çok yerde çevre halkının, uzmanların ve aktivistlerin protestolarıyla karşılaşılıyor.

Örnekler elbette çoğaltılabilir. Aslında insanın doğa ile girdiği tahakküm ilişkisinin son 50 yılına baksak bile bu sonuç şaşırtıcı gelmiyor. Nitekim bu madalyonun sadece bir tarafı. Diğerinde yurttaşların, çevre sivil toplum kuruluşlarının, hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların tüm bu sorunların üstesinden gelmek için harcadığı çabalar var.

Aktörler ve çabalar

Öncelikle yurttaşların çevre konularına ilgisi biraz da küresel ısınmanın olumsuz etkilerine de bağlı olarak artmış gözüküyor. GlobeScan yönetiminde, 21 ülkede 22.000 kişiden fazla kişiyle görüşülerek gerçekleştirilen ve Türkiye ayağını Yöntem'in oluşturduğu Climate Change Monitor 2007 araştırmasına göre "İklim değişikliği hakkında ne kadar bilgi sahibisiniz?" diye sorulduğunda deneklerin %22'si oldukça ve %50'si biraz bilgisi (toplam %72) olduğunu söylüyor. GlobeScan ve BBC'nin Türkiye dahil 22 ülkede yürüttüğü kamuoyu araştırmasında Türkiye'de her dört kişiden üçü iklim değişikliğine sebep olan gazları azaltmak için davranışlarını değiştireceklerini söylüyor. GfK Türkiye tarafından Mayıs 2007'de gerçekleştirilen "Küresel Isınma Araştırması", küresel ısınmanın giderek daha fazla endişe duyulan bir konu haline geldiğini gösteriyor. Görüşülen her üç kişiden biri (%34) gelecek konusunda kendilerini en fazla korkutacak gelişme olarak küresel ısınmayı belirtmiş. Bunu %29,1 ile savaşlar izliyor. Küresel ısınma konusunda önlemler almakla sorumlu görülen kurumların başında % 37 ile devlet geliyor. Avrupa Komisyonu'nun düzenli yaptığı anketlerden yukarıdaki tarihlere denk düşen Eurobarometer 67'nin bazı bölümleri, Avrupa Birliği ve Türkiye kamuoyu küreselleşme bağlamında çevre sorunlarına yaklaşımına yer veriyor. Küresel ısınmanın AB tarafından acilen ele alınması gereken bir konu olup olmadığı sorulduğunda, AB 27 geneli % 88, Türkiye % 76 oranında "Acil olarak ele alınmalı" cevabını veriyor. "AB, 2020'ye kadar sera gazı salınımını en az %20 azaltmak için acilen yeni politikalar uygulamaya koymalı mı?" sorusuna AB 27 geneli %89, Türkiye % 70 "Katılıyorum" cevabını veriyor. Türkiye için sözkonusu oranlar her ne kadar AB ülkeleri ortalaması altında kalsa da yüksek sayılabilir. İlgi çekici bir nokta da, Türkiye kamuoyunun GfK anketinde geleceğe yönelik olarak küresel ısınmayı önemli bir tehdit olarak algılamakta, Eurobarometer 67'de günümüzün önemli sorunları arasında çevreye yer vermemesidir.

Çevre sivil toplum kuruluşları, bölgesel ve yerel çevre platformları ve koalisyonlar çevre sorunlarını ülkenin gündemine taşımada ve çevre politikaları oluşturmada geçmişe nazaran daha önemli roller oynuyorlar. Buna paralel olarak üye sayılarında ve kullandıkları ulusal ve uluslararası fonlarda bir artış gözleniyor. Yerel ve ulusal çevre STK'ları, uluslararası gruplar ve kurumlarla giderek artan bir işbirliği içerisinde. Çevre ve çevre koruma konusundaki akademik yayınlara baktığımızda da bir artış gözlemliyoruz. Nicelikteki artış kadar araştırılan konuların çeşitliliği ve saha araştırmaları da önem kazanıyor.

Anaakım ve alternatif medya çeşitli eksikliklerine rağmen çevreye ve çevre korumaya daha çok yer ayırıyor. Medya, sadece çevre sorunlarına ve protestolarına değil ekolojik yaşam biçimlerine ve dünyadaki son eğilimlere de yer ayırıyor.

Siyasi partiler son yıllarda programlarında çevreye, eskiye göre daha fazla yer ayırıyor oldular ve seçim manifestolarında bahsettikleri çevre konuları çeşitlendi. Sadece erozyondan ve ormandan bahseden kuru metinler yerine küresel ısınmadan, yenilenebilir enerjiden ve bioçeşitlilikten bahseden, uluslararası kurumlarla ve ulusal çevre STK'larıyla işbirliğini öne çıkararak seçmenin taleplerine cevap vermeye çalışan seçim beyannameleri var.

İş dünyası da değişimlere ayak uydurmak için üretimde yeşil teknolojilere yatırım yapmaya, üretim süreçlerindeki enerji verimliliğini arttırmaya ve çevre duyarlılık projelerini desteklemeye başladı. Avrupa Çevre Ajansı'na göre Türkiye organik tarım ve özellikle rüzgar, jeotermal ve

güneş gibi yenilenebilir enerji kaynakları açısından önemli bir potansiyele sahip. Örneğin rüzgar enerjisine bakıldığında, Türkiye'nin şu an işletmede olan rüzgâr santrallerinin toplam gücü 200 megavat (MW) olmasına rağmen yatırımcılar 2007 yılında Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'na 77 000 MW üzerinde rüzgâr santrali kurma başvurusu yaptığı görülüyor. Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü'nün hesaplamalarına göre Türkiye'nin rüzgar potansiyeli 48 000 MW civarında.

Çevre ve çevre koruma ile ilgili olarak Türkiye halihazırda 40 civarında uluslararası sözleşme, 30 civarında ise protokole taraf. Mart ayında yaptığı bir açıklamada Türkiye'yi, Kyoto Protokolü'nü imzalama aşamasına getirecek çalışmaları sürdürdüklerini ifade eden Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu, "Ancak, bazı şartlarımız var. Daha önce de söylemiştik. Biz gelişmekte olan bir ülkeyiz. Özel şartlarımızın dikkate alınacağını umut ediyorum. Biz her zaman Kyoto'yu imzalamaya hazırız" demişti.

Ancak bütün bu çabalar çevresel ve toplumsal sorunların aciliyeti ve büyüklüğü karşısında yetersiz kalıyor. Toplumda çevresel duyarlılık artıyor fakat bunun karar alıcı merciler üzerindeki etkisi aynı oranda gelişmiyor. Yönetici kadrolar, dünyadaki ve Türkiye'deki çevresel dönüşümleri donanımsızlıkları yüzünden algılamakta ve bunlara yanıt geliştirmekte zorluk çekiyorlar. Küresel boyutta yaşanan gıda ve enerji krizlerinden ülkemizin etkilenmeyeceğini savunmak bunun açık bir göstergesi. Algılama böyle olunca da tutarlı bir çevre politikası geliştirilemiyor. Doğanın bize "sunduğu" kaynaklardan gelişmiş ülkeler seviyesinde yararlanma isteği de orta, hatta kısa vadede doğabilecek sorunları görmemizi engelliyor. Küresel ekosistemin sınırları ve kırılganlığı giderek anlaşılır hale geliyor ki bunun dışında kalmamız mümkün değil.

Neler yapabiliriz?

Çevre ve çevreciliği kendi dar alanında incelemekten ziyade toplumla ve siyasetle ilişkisini analiz etmeli, günümüzün yerel ve küresel sorunlarına ekolojik perspektiften çözümler bulabileceğimiz fikrini de yabana atmamalıyız. Üzerinde daha fazla düşünmemiz ve araştırma yapmamız gereken bir kaç alanı şöyle sıralayabiliriz.

Türkiye'nin "Yeşil Tarihi" yazılmayı bekliyor. Geçmişimize ve geleceğimize bir de doğa merkezli bakabilmek ve bugün yaşadığımız çevresel sorunların doğa ile girdiğimiz tahakküm ilişkisinden kaynaklandığını kavramak açısından bu şekil bir tarih yazımı çok önemli. Sanayileşmenin ve kentleşmenin yarattığı çevresel tahribatın maliyetini bilmemiz gerekiyor. Yeni bulgular ve teknikler ışığında Osmanlı'nın son döneminden bugüne bu tahribatın ayrıntılı bir envanterini ortaya çıkarmalıyız. Diğer yandan Türkiye'de çevre koruma çabalarının tarihsel çerçevesini, resmi ve hukuki boyutun ötesinde detaylandırabilmeliyiz. Çevre sivil toplum kuruluşlarının ve toplumsal hareketlerin tarihsel gelişimi, hangi dönemlerde hangi konular üzerinde çalıştıkları, örgütlenme faaliyetleri ve yöntemleri, toplum,devlet ve ulusötesi aktörlerle geliştirdikleri ilişkiler ve çevre politikalarını belirlemekte ve etkilemekteki rolleri incelenmelidir.

Türkiye'nin "Yeşil Ekonomisi" geliştirilmeyi bekliyor. Roland Berger Strategy Consultants 2005 yılında çevre teknolojilerinin (ürünler ve hizmetler) küresel pazarını 1 trilyon avro olarak hesaplıyor ve her yıl % 5 büyüme öngörüyor. Gelişmiş ülkelerle ve özellikle Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye bu konuda bir hayli geride bulunuyor. Kömür ve Çelik Topluluğu olarak temelleri atılan Avrupa Birliği günümüzde yeşil ekonomide, yenilenebilir enerjilerde ve

küresel ısınma ile mücadelede uluslar arası topluma önderlik ediyor. Türkiye sanayisi “kirlenen öder” ilkesinden vazgeçip eski ve kirli teknolojileri verimli ve yeşil teknolojilerle hızlıca değiştirmeli, fosil yakıtlara bağımlılıktan kurtulmalı ve sürdürülebilir temiz enerji kaynaklarına yönelmeli. Özel sektör ve devlet, çevre dostu ve enerji verimi yüksek teknolojilere yönelik AR-GE faaliyetlerine ağırlık verebilmeli ve çevre ve tarım ilişkisini tekrar kurup modern ve sürdürülebilir bir tarım vizyonu geliştirebilmelidir.

Yeşil ekonominin bir özelliği de “yeşil yakalılar” adı verilen ve çevre ile ilgili birçok sektörde çalışanları kapsayan yeni bir istihdam alanı yaratması. Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nca yapılan projeksiyonda AB 15 üye ülkede sadece yenilenebilir enerji sektöründe bugünkü politikalar sürdürülürse 2010 yılında dolaylı/dolaysız 950 bin tam zamanlı iş yaratılabilecek. Bu konuda öncü olarak kabul edilebilecek olan ABD’de ise 2006 yılında yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği sektörlerinde 8,5 milyon kişinin çalıştığı tahmin ediliyor (American Solar Energy Society). Bu yeni gelişen alanda Türkiye’nin yeri nedir ve ne olabilir sorusu da cevap bekliyor.